

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Urážky na cti ve svědeckých
výpovědích období raného novověku
(Bakalářská práce)

Daniela Ošlanová
Vedoucí práce: Dr. phil. Pavel Himl

Český Krumlov 2007-2008

OBSAH

Úvod	2
Stručná charakteristika pramene	3
Mechanismus podávání a přijímání svědectví	4
Přesnost písařů	9
Stručně o několika nejhojnějších nadávkách	10
„Kurva“	10
„Šelma“	10
„Zrádce“	12
„Nic dobrého nejste“	12
Kat	13
Biřic, či spíše „biřička“	13
Umění kombinace	14
Jeviště, aneb lokace	14
Krčma	15
Ulice	15
Dům	16
Mezi ulicí a domem	16
Drobné scény	17
Scény k nadávání nevhodné	17
Statistika?	18
Byly nadávky zapsány jen proto, že šlo o předmět sporu?	19
Stručně o typologii urážek	20
„Zvyjebenej takovej et cetera pse“ aneb „reverenční formulky	24
Závěr	29
Literatura a prameny	30

II. Příloha: Seznam urážek v Knihách svědomí města Žatce

ÚVOD

V této práci se chci zabývat verbálními urážkami v raně novověké městské společnosti, jak nám je zachovaly knihy svědeckých výpovědí, konkrétně v královském městě Žatci. Jak je nejspíš známo, pro raně novověkého člověka byla čest a dobrá pověst životně důležitým majetkem. Člověk, který nebyl „na své cti dobře zachovalý“, nebo měl dokonce v příbuzenstvu vykonavatele některého nepočestného řemesla, nemohl doufat, že bude přijat do cechu, natožpak do některého úřadu, a musel počítat s jistou mírou sociální izolace. Újma na dobré pověsti s sebou v případě, že dotyčný svou čest co nejrychleji neobhájil, nesla vážné společenské i ekonomické následky. Za takových podmínek byly urážky na cti přirozeně brány mnohem vážněji než dnes.

Pro potřeby své práce jsem vytvořila katalog či seznam všech nadávek a urážek, které se v žateckých svědomích nalézají, ve formě tabulky, která je případnému zájemci k dispozici v příloze. Prostudovala jsem nejen svědomí ke sporům o urážku na cti, ale (pravda, poněkud zběžněji) i svědomí ostatní: z nich se urážky vyskytují – nijak překvapivě - především ve sporech o „výtržnost“, neboli ublížení na zdraví.

Pokud jde o literaturu, která se tomuto tématu věnuje, nezbyvá než konstatovat, že jí není právě mnoho. Z literatury, kterou jsem mohla prostudovat, na prvním místě bych měla zmínit knihu Richarda van Dülmena *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, zaměřenou především na difamované (tj. pokládané za nepočestné či dokonce bezectné) skupiny obyvatelstva. Přímou o verbálních urážkách, dokonce také na základě zkoumání knih svědomí, pojednává studie Jany Schwallerové „Život a dobrá čest jedním krokem krácejí“ (Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století). Velmi inspirativní práci na podobné téma představuje příspěvek Davida Garriocha o „Verbálních urážkách v Paříži osmnáctého století“, zahrnutý do sborníku o sociálních dějinách jazyka, editovaného Peterem Burkem a Royem Porterem. Autor pracuje s prameny do jisté míry podobnými knihám svědomí, a sice s policejními záznamy stížností, které pařížští měšťané podávali mj. i na urážky na cti, pomluvy apod. Magické funkci nadávek v „prvobytné společnosti“, jejich ambivalentní povaze a nadávkám jako zvláštnímu samostatnému žánru „pouliční familiární mluvy“ se ve své proslulé knize „François Rabelaisov a lidová kultura středověku a renesance“ věnuje Michail Bachtin. Zajímavé příspěvky k tématu urážek by mohly představovat i následující práce, na něž odkazuje David Garrioch, které se mi však nepodařilo sehnat. Jde o studii W. Labova „Rules for Ritual

Insults“ a článek J. A. Sharpea o urážkách na cti před církevními soudy v raněnovověké Anglii.¹

STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA PRAMENE

Bylo by nejspíš vhodné představit hlavní pramen, z něž jsem čerpala prakticky veškerý materiál pro tuto práci, tedy Knihu svědomí města Žatce. Jde o edici knihy svědeckých výpovědí při městském soudu v Žatci z let 1580 až 1587. Obsahuje záznamy 1438 svědectví k 238 sporům, přičemž asi pětina všech sporů proběhla zcela bez svědectví. Každý zápis udává v záhlaví strany a příčinu sporu, a přirozeně také jméno svědka, některé zahrnují i informaci o jejich profesi zúčastněných. Svědomí jsou také datována (u dvou zápisů dokonce včetně denní hodiny)², a v několika případech se dokonce pod svědomí podepsal písař.³ Všichni svědkové patrně vypovídali česky, včetně těch, jejichž původním jazykem nebyla čeština, ale například němčina.⁴

Ne všechna svědectví byla pořízena kvůli soudnímu sporu: jsou tu i svědomí, která si někteří měšťané sami vyžádali k potvrzení řádného uzavření manželství svých rodičů, potažmo svého manželského původu.⁵ Bohumír Roedl potřebu těchto „potvrzení“ legitimního původu vysvětluje absencí matrik, které byly v Žatci zavedeny až roku 1616 místním děkanem Regiem Želkovským.⁶ Často svědkové vzpomínají na svatbu, která se konala před dvaceti i více lety, např. podle jednoho svědomí uběhlo od této události již 27 let, od svatby, o níž se jedná ve věci č. 48, alespoň dvacet let⁷ - tento jistě poměrně značný časový interval však zřejmě nikomu nepřekážel ani nesnižoval věrohodnost výpovědi.

Zmínila jsem, že jsem tuto knihu svědomí studovala v edici, musím však ještě dodat, že Bohumír Roedl vytvořil edici neobyčejně propracovanou a „badatelsky přátelskou“. Jeho zasvěcená úvodní studie, a především rejstřík soudních sporů a rejstřík osob mi velmi usnadnily práci.

Prameny podobného druhu jako knihy svědomí, výslechové protokoly apod. vybízejí ke zkoumání mentality svědků: působí na nás dojemem bezprostřednosti, jako bychom byli přítomni podávání svědectví (ačkoli to Koldínův zákoník přísně zapovídá) a slyšeli mluvit svědky samotné. Musíme si ovšem uvědomit, že jako každý pramen, má i tento svá omezení.

---

1 W. Labov, „*Rules for Ritual Insults*“, in: D. Sudnow (ed.), *Studies in Social Interaction* (New York, 1972); J. A. Sharpe, „*Defamation and Sexual Slander in Early Modern England: The Church Courts at York*“, University of

York, *Borthwick Papers*, č. 58 [1980], s. 10, 16, 27-8.

2 B. Roedl (editor): *Svědectví z morového času. Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580-1587*, KLP, Praha 2003, „svědomí“ (dále jen „sv.“) č. 1 a 1112, viz také tamtéž, s. xxv. (Dále jen „Svědectví“.)

3 Viz Svědectví, sv. 727.

4 Viz tamtéž, mj. sv. 391, 797 nebo 1062.

5 Např. věc (zde nejde o spor) č. 29, sv. 165 a 166 (potvrzení o manželském původu), nebo věc 48, sv. 319 a 320.

6 Viz Svědectví, s. 141, pozn. 212.

7 Viz tamtéž, sv. 699, pozn. 138, s. 91.

Začneme tím, že se svědek nacházel v nezvyklém prostředí a pod vlivem různých mimořádných okolností, což se jistě odrazilo i na jeho chování a slovním projevu, které se také budou lišit od jeho běžného chování. V první řadě se tu prezentuje před úředníkem, navíc soudním, což je situace, v níž se mnozí jistě nějakým způsobem stylizují, snaží se působit dobrým dojmem.⁸ Řada svědků se jistě cítila nesvá, pravděpodobně tu také působilo hned několik stresových faktorů: kromě zmíněné nezvyklé situace to mohla být také rizika spojená s „naříkáním svědomí“, obavy z toho, aby svým svědectvím neuškodili svým příbuzným či jiným blízkým osobám, mohli také být vystaveni nátlaku jedné či obou zúčastněných stran, které se je snažily přimět k svědčení ve svůj prospěch, jak o tom Bohumír Roedl shledává doklad v jednom svědomí: „Co pak budete na mne svědčiti?“⁹. Upozorňuje také na případ, kdy svědek dokonce mimoděk přiznal, že vypovídá tak, jak mu bylo nařízeno, když svou výpověď zakončil slovy: „A což tuto nyní pravím, on jest mně to poručil za odpověď dáti, i tak jsem učinil a více nic nevím.“¹⁰

Ovšem přes všechny vlivy, které na svědky působí, jde o jediný „záznam“ řeči těchto lidí, který máme k dispozici - což mimo jiné znamená, že nemůžeme provést srovnání s jejich „běžným“ projevem a stanovit tak míru stylizace, ovšem na druhé straně pokud by nesvědčili, u většiny z nich bychom se nikdy nedověděli ani o jejich existenci. Přes všechny problémy se jedná o jediný pramen, který nám s jistou mírou autenticity zprostředkovává jejich vlastní slova.

MECHANISMUS PODÁVÁNÍ A PŘIJÍMÁNÍ SVĚDECTVÍ

Vzhledem k tomu, že svo práci zakládám na materiálu ze svědeckých výpovědí, musím se zmínit o mechanismu podávání svědectví: oproti dnešní praxi v něm totiž lze pozorovat několik podstatných rozdílů, jejichž znalost je pro práci s knihami svědomí přirozeně zcela nezbytná.

První významný rozdíl spočívá v předvolávání svědků: vzhledem k tomu, že soud nepracuje na principu inkvizičním, ale akuzačním, bylo na stranách samých, aby vybraly svědky a obeslaly každého z nich „řezanou cedulí“, na níž mělo stát jméno svědka, proti komu je jeho výpověď žádána, čeho se pře týká, a místo a čas podávání svědectví. K obsílání však nesmělo dojít před podáním žaloby: zajišťovat si svědomí předem by bylo urážkou

---

8 Poukazuje na to jak Bohumír Roedl, tak i například David Garrioch. Viz Svědectví, s. xv; a D. Garrioch: *Verbální urážky v Paříži 18. století*, in: P. Burke, R. Porter (ed.): *Sociální dějiny jazyka*, překlad D. Ošanová, nepublikováno, s. 54-68 (dále jen „Garrioch“); viz s. 56.

9 Svědectví, sv. 1119.

10 Viz tamtéž, s. xvi (sv. 906).

protistrany.¹¹ K svědčení lze pohánět osobu jakéhokoli stavu, ačkoli svědectví osob různého stavu nebyla přikládána stejná váha.¹² Obeslaný měl právo svědectví odmítnout, pokud byl s to uvést důvody, které byl soud ochoten uznat – například dětský věk v době události o níž má svědčit¹³ - toto právo se však netýkalo poddaných.¹⁴ Poddané osoby bylo navíc nutno pohánět skrze jejich vrchnost a s jejím souhlasem, jak se o tom dochoval doklad i mezi žateckými svědomími.¹⁵ Pokud šlo navíc o svědky přesporní, museli předem dostat peníze na cestu („od chůze“) - výše této kompenzace byla stanovena zákoníkem na dva české groše za každou míli, o čemž se také lze přesvědčit v žatecké knize. Výpovědi přesporních svědků zde končívají stvrzenku připomínajícím prohlášením, většinou ve znění „Dáno mi od 1 míle dva gr“, „od chůze mi zaplaceno“ apod.¹⁶

Ne každý byl ovšem k vydávání svědectví „způsobilý“ - snad bychom tedy měli začít tím, kdo směl (nebo, což bude snazší, kdo nesměl) svědčit. Pokud jde o věkové omezení, u mužů byla hranice stanovena na osmnáct let, ženy směly svědčit od patnácti. Nezpůsobilým mohl svědek být i ze zdravotních důvodů, pokud trpěl duševní chorobou, byl nevidomý či neslyšící. Rozhodoval také případný vztah k jedné ze stran: svědčit nemohli sourozenci, rodiče a děti nebo manžel a manželka navzájem, „čekatelé zisku“, „společníci statku“, spoluviníci zločinu, „úhlavní nepřátelé“ či závislé osoby.¹⁷ Za nezpůsobilé k svědčení platili také lidé bezectní (jako byli usvědčení křivopřísežníci nebo odsouzení vyváznuvší s hrdelním reversem), „se sníženou ctí“ (k nimž patřili například kati, rasové, biřici apod.) a „sociálně nezakotvení“ (jako žebráci, tuláci, prostitutky aj.).¹⁸ Pokud jde o ženy, Koldín jim nejprve svědčení zakazuje, „protože j[sou] myslí vrtlavé“, aby vzápětí dodal, že „pocitivé panny a ženy“ svědčit mohou, s výjimkou při o „vysvědčení kšaftu.“¹⁹ V této souvislosti není myslím bez zajímavosti, že v žatecké knize se ženských svědomí k přím „o spravedlnost“ (neboli dědictví)²⁰ či „kšaft“ nachází nezanedbatelné množství.²¹ Tento jev by snad mohl souviset s faktem, že většinu dědických při, k nimž máme v žatecké knize zachována

11 J. Klabouch: *Staré české soudnictví /Jak se dříve soudívalo/*, Orbis, Praha 1967, s. 324. (dále jen „Klabouch“)

12 Klabouch, s. 323.

13 Svědectví, spor 138, sv. 873 a 874 (s. 227).

14 Svědectví, s. xxi.

15 Písař o tom připsal na konec svědomí poznámku: „Jmenovaný (...) vydal toto svědomí s povolením pana hejtmana chomutovského die, ut supra.“ (Viz Svědectví, s. 340, spor 192, sv. 1292).

16 Tamtéž, spor 47, sv. 370 a spor 56, sv. 456.

17 Klabouch, s. 326, a Svědectví, s. xxii.

18 Svědectví, s. xxii.

19 J. Jireček (ed.): *Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou od Pavla Krystyana z Koldína*, Všeherd, vydání 5, Praha 1876, čl. B LXI. I. (dále jen „Práva městská“)

20 Viz Svědectví, s. 377.

21 Viz tamtéž, např. spor 122, sv. 781–783; spor 59, sv. 401–403; nebo spor 25, sv. 219–221.

svědectví, vedly mezi sebou ženy, ačkoli byly nezřídka zastupovány, většinou mužskými příbuznými.²² Pokud přesto došlo k tomu, že některá z takových nezpůsobilých osob svědčila, měla protistrana právo protestovat a žádat „zdvižení“ svědectví, což však podle Klaboucha nebylo radno vzhledem k tomu, že to soud snadno mohl považovat za zpochybnění své kompetentnosti.

Podle Zikmunda Wintra, který se svědkům a přijímání svědectví věnuje ve svém Kulturním obrazu českých měst, měly obě strany sporu právo „spatřiti“ svědky, které proti nim „vedla“ druhá strana - každá strana měla povinnost s dostatečným předstihem oznámit jména všech svých svědků protistraně, a pozvat ji k svědčení, kde jí je všechny ukázala, přičemž se ovšem protistrana (máme-li být přesní, ani jedna ze stran – viz níže) přirozeně nedověděla nic o obsahu jejich výpovědi. Svědomí svědků vedených „*straně ve hřbet*“ (tedy bez oznámení protistraně), byla „*pohřbetní*“, „*nepořádná*“, a neměla žádnou platnost.²³ Jiří Klabouch a Bohumír Roedl toto právo protistrany (případně jejího právního zástupce) spatřit svědky a posoudit jejich hodnověrnost omezují na svědky z řad poddaných a neusedlých, tedy lidí bez městského práva.²⁴ Především se však toto omezení nachází v Koldínově zákoníku, kde je také stanoveno, že neusedlý svědek, který se k svědčení nedostaví po prvním obeslání, má být vsazen do vězení a svědčit tam.²⁵ Žatecký písař přičinil pod jednu výpověď poznámku: „Při vedení těchto svědkuov byl jest Ondřej Žáček a pravil, že jest k tomu od Jana Kněžoveského [žalované strany] vyslán, aby svědky spatřil.“²⁶

Nejpodstatnější rozdíl však spočívá v tom, že svědek nevydává výpověď přímo při soudním jednání, veřejně, ale předem, tajně, a přelíčení samého se neúčastní. Namísto toho se v určený čas dostaví na radnici, kde po složení přísahy podá svědectví jen v přítomnosti písaře, nebo alespoň mimo doslech kohokoli: zpravidla bylo v jednom dni přijímáno více svědectví, a přísaha se v takovém případě zřejmě odbývala hromadně. Koldínova Práva městská dávají tomu, proti komu je svědek veden, možnost jej z přísahy propustit – pokud jí využije, svědek vypovídá bez přísahy, jeho svědomí je však přijato, jako by byl přísahu vykonal.²⁷ Písař má podle Koldínova zákoníku výpověď přesně a doslovně („*ne jinak, než v těch a takových slovích, jakž je svědek mluví*“)²⁸ zaznamenat do knih svědomí, aniž by svědka jakkoli ovlivňoval či usměrňoval. Poté co svědek domluví, má mu písař svědomí přečíst a dát

22 Viz tamtéž, „Rejstřík soudních sporů“, s. 379 n.

23 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst : život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl druhý, Život veřejný mezi r. 1420-1620*, Matice Česká, Praha 1892, s. 40. (dále jen „Winter“)

24 Svědectví, s. xxii; Klabouch, s. 324.

25 O právu „spatřiti“ svědky viz Práva městská, čl. B XLIII. I, o vězení viz B XLIII. III.

26 Viz Svědectví, spor 72, sv. 475; viz také tamtéž, pozn. 200 na s. 130.

27 Práva městská, článek B. XLI. III.

28 Práva městská, článek B. LIII. III.

mu možnost opravit je či doplnit; jakmile však svědek opustí místnost, nemůže již na své výpovědi nic změnit. Pokud si svědek po odchodu ze síně vzpomene na něco důležitého, smí své svědomí doplnit, ovšem až po nové přísaze, s tím, že trvá na platnosti dosavadní výpovědi.²⁹ Písaři žatecké knihy takové dodatky uvozovaly poznámkami jako „Týž Václav, vyšev ven a vrátiv se zase, obnovil přísahu a svědčil takto:...“.³⁰ Obsah svědectví je až do jeho „publikace“ při soudním jednání tajný – svědek o něm od chvíle, kdy složí přísahu, nesmí s nikým promluvit, a stejný zákaz platí přirozeně i pro písaře. Účelem utajení bylo zajistit, aby se všichni zúčastnění s obsahem svědomí seznámili najednou, což mělo pojistit nepředpojatost soudu a zabránit stranám v přípravě odpovědí konsistentních se svědectvími.³¹ Zmíněná „publikace svědomí“ spočívá v jeho přečtení písařem, případně zaslání opisu stranám.

Tato procedura je spojena s „naříkáním svědomí“, při němž mají strany právo proti svědomím vznášet námitky, připomínky a pochybnosti – jde zkrátka o to, co nejvíce oslabit věrohodnost svědectví protistrany. V rámci procesu představuje naříkání svědomí jednu z jeho klíčových součástí, často na něm závisí výsledek celé pře.³² Nese s sebou však značné riziko a podle Klaboucha při něm vždy jedna strana utrpí „vážnou újmu“. Naříkající strana riskuje, že se „naříkaný“ svědek do příštího zasedání z nařčení „vyvede“, v kterémžto případě může naříkatele žalovat pro nárek cti. Svědek, jemuž se vyvést nepodaří, se oproti tomu musí obávat nejen obvinění z vydání falešného svědectví, ale kvůli přísaze, kterou před jeho vydáním složil, také z křivopřísežnictví, hrdelního zločinu, za nějž hrozí trest smrti s vytažením jazyka „tejlem“.³³ Známosti tohoto trestu v obecném povědomí nasvědčuje skutečnost, že narážka na tento trest se v podobě urážky několikrát objevuje i v žatecké knize svědomí, například z úst jedné měšťanky na adresu jistého právníka (příklad efektivní urážky zvolené zřejmě s ohledem na povolání dotyčného): „*Hoden jsi, ať by tejlem jazyk vytáhli. Nemluvils pravdy.*“³⁴ Jiný měšťan měl sousedům, kteří jej kárali za nazvání jiného měšťana „*zkurvy synem*“ podle svědectví odpovědět, „(...) že to naň prokázati chce, a jestliže neprokáže, aby mu kat jazyk týlem vytáhl“.³⁵

Jak tedy vidíme, svědek nebyl v rámci soudního procesu jen někým, kdo pouze odevzdá, co ví (příp. má za to, že ví), aniž by se přímo účastnil soudního jednání, načež může

---

29 Klabouch, s. 327.

30 Svědectví, spor 156, sv. 956.

31 Klabouch, s. 328.

32 Tamtéž, s. 330.

33 Tamtéž, s. 331.

34 Viz také Svědectví, spor 194, sv. 1184 (dále sv. 1185-87 a 1216; tabulka s. 58-9).

35 Tamtéž, spor 36, sv. 199, 204 a 205 (tabulka s. 18).

bezstarostně odejít s pocitem, že tím pro něj celá záležitost končí, a nemusí se tedy ničeho obávat – naopak. Svědčení s sebou zjevně neslo nezanedbatelné riziko a tvrzení ve smyslu, že se mnozí snažili vydávání svědeckví pokud možno vyhnout, jak píše Josef Klabouch, působí dosti věrohodně.³⁶ Lze myslím předpokládat, že tato rizika přispívala ke stresu, jemuž byli svědkové pravděpodobně vystaveni, a jehož působení bychom měli při studiu jejich výpovědí brát v úvahu.

Pokud jde o význam, který svědomím v rámci důkazního řízení připadal, zaujímala druhé místo: Koldín jim prisuzuje místo „předního průvodu“ (tj. důkazu), „krom průvodův a zápisův z kněh městských“.³⁷ Pokud byla svědkova výpověď v rozporu se záznamy v nich, považoval soud jeho svědeckví za falešné. Podle Klaboucha platilo za nejspolehlivější a jediný jistý důkaz jen „úplné přiznání“ jedné ze stran.³⁸ Zajímavé je, že ačkoli podle Klaboucha měly soudy za optimální počet svědků k případu dva³⁹ (jediné svědeckví nemá žádnou platnost, zatímco vícero svědků mohl soud vnímat jako záměrné zdržování jednání či zpochybnění své kompetentnosti), žatecká svědomí jeho tvrzení nepodporují: k mnohým sporům bylo pořízeno svědomí hned několik, výjimkou nejsou ani kauzy, k nimž vydalo svědeckví deset i více svědků.⁴⁰ Průměrný počet svědeckví přijatých k jednomu sporu dosahuje podle Roedlových výpočtů přibližně šesti svědeckví na jeden spor.⁴¹

ZHANĚNÍ vs. NÁŘEK („NÁROK“) CTI A PŘÍSLUŠNÉ TRESTY

Koldínův zákoník rozlišuje dva druhy deliktů proti cti, a sice „nářek cti“ a „zhanění“, přičemž první z nich byl zřejmě závažnějším přečinem, podléhajícím přísnějšímu trestu. Podává také definici: „*Nářek nic jiného není, než škodlivé uražení a jako nějaké peské a jedovaté uštknutí, ublížení, vyprázdnění aneb zlehčení jména aneb cizí dobré pověsti.*“⁴² Vypočítává také urážky, které spadají pod kategorii nářku cti: „obvinění z bezectnosti, zrady, z úkladného nebo podvodného jednání nebo ze spáchání něčeho „zlého proti své cti“, urážky jako nevyvedený psanec, z kurvy syn, falešník, pankhart, kurva, zjevný zloděj“, nářek již zemřelých rodičů. Za zhanění je pak třeba pokládat všechna ostatní „cti dotýkající“ slova.⁴³

---

36 Klabouch, s. 332.

37 Práva městská, čl. B. XL.

38 Klabouch, s. 332.

39 Podle Koldínova zákoníku stačí v jakékoli při dva „dobře zachovalí“ svědkové. Viz Práva městská, čl. B. LXV.

40 Viz Svědeckví, Rejstřík soudních sporů, s. 379 n.

41 Viz tamtéž, s. xxviii.

42 Tamtéž, čl. Q. XV.

43 Citováno v: J. Schwallerová: „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“. *Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, in: Kuděj 2006/1, s. 26-45, s. 34. (dále jen „Schwallerová“)

Mezi spory obsaženými v žatecké knize však najdeme jen dva, které nesou výslovné označení „o hanění“: jde o spory 64 a 132, přičemž první z nich by podle Koldínova zákoníku měl být zařazen mezi spory o nářek cti.⁴⁴ Zdá se, že tu před sebou máme podobnou situaci jako Jana Schwallerová ve Veselí nad Lužnicí v následujícím (sedmnáctém) století. Domnívám se, že mohu souhlasit s jejím úsudkem, že ani měšťané sami nevnímali žádný podstatný rozdíl mezi nářkem cti a haněním, nepokládali za nutné mezi nimi rozlišovat – z jejich pohledu záleželo v první řadě na tom, aby byla jejich čest očištěna a oni mohli znovu zaujmout své bývalé postavení v rámci počestné měšťanské komunity.⁴⁵

Snad bychom měli krátce zmínit tresty, které byly za nactiutrhání udíleny. V případě nářku cti musela poražená strana stranu poškozenou veřejně („zjevně před právem při přítomnosti dobrých lidí“) „odprostiti“ - Koldínův zákoník stanovuje i formulaci „nápravy“: „Jakož jsem tebe N., otce aneb matku tvau nařekl tímto, právě že si byl aneb byli A. B. C., čímž jsem tobě aneb jim nespravedlivě ublížil: prosím tebe pro Bůh, aby mi to odpustil, nebť jsem řeči svau tobě aneb jim křivdu učinil, a na tebe aneb na ně jsem lhal.“⁴⁶ Kromě nápravy musí odsouzená strana podstoupit také dvoutýdenní vězení. Za zhanění musí pachatel zaplatit (kromě „škod autratních“) malou pokutu a strávit týden ve vězení.⁴⁷ Soud ovšem přihlížel i k tomu, zda byla urážlivá slova pronesena s úmyslem uškodit, nebo „z kumštu a z žertu“, bez zlého úmyslu, což se za nářek ani zhanění nepokládá. Jako polehčující okolnosti byly přijímány také stav opilosti či hněvu.⁴⁸ Omluvou měl celý spor skončit a všichni na něj měli zapomenout – soud oficiálně obnovil čest poškozené osoby a předhazovat druhé straně jednou usmířenou rozepří bylo zakázáno. Strana, která neuposlechla a již vyřešený spor protistraně „připomínala“, podléhala trestu dvou neděl vězení a pokutě.⁴⁹

PŘESNOST PÍSAŘŮ

Bohumír Roedl má za to, že žatečtí písaři nařízení Koldínova zákoníku skutečně přinejmenším většinou dodržovali: soudí tak na základě některých zápisů, v nichž písaři evidentně zaznamenali každé slovo, včetně zvláštních osobitých rysů mluvy a chyb, jako například ve výpovědi Němky Mariany Bečvářky – ačkoli zde mohla být písařova pečlivost způsobena tím, že ho Marianin zápas s češtinou (mj. o sobě mluvila v mužském rodě)

---

44 Viz Svědectví, sv.č. 429 a 430 (tabulka, s. 28).

45 Schwallerová, s. 35.

46 Práva městská, článek Q VII.

47 Tamtéž, čl. R V.

48 Tamtéž, čl. Q XXII.

49 Tamtéž, čl. Q XI.

pobavil.⁵⁰ Dosti často se tu setkáme s přímou řečí, když svědkové opakují v rámci možnosti přesně promluvy, jimž byli přítomni (podle Roedla se hlavně ženy snaží „přesně reprodukovat vyslechnutý rozhovor“, přičemž za možnou příčinu považuje „vyšší schopnost abstrakce u mužů“)⁵¹. Ostatně se domnívám, že pro téma této práce, jímž jsou urážky samy, není otázka vlivu písařů na výslednou podobu svědomí rozhodující. Mám za to, že u sporů o čest si můžeme být jisti, že písař zapsal přesně přinejmenším formulace urážek: byly přece předmětem sporu.⁵² V tomto smyslu se ve svém článku o urážkách v Paříži osmnáctého století vyjádřil i David Garrioch.⁵³ David Sabeau v práci o přístupu písařů k nevhodným výrazům na podkladě úředních protokolů z württemberského vévodství dochází k závěru, že právě jen u slov, která úředníci označili jako nevhodná, můžeme s jistotou předpokládat, že jde o autentické výroky svědků.⁵⁴

Ve prospěch hypotézy, že žatečtí písaři většinou zapisovali slova svědků dosti přesně, svědčí paradoxně i fakt, že některá svědomí mají zřetelně formu ustálených formulí, a byla tedy nejspíše stylizována písařem. Lze se s nimi setkat například v případě, kdy svědka obešlou obě strany sporu – druhé svědomí pak (vzhledem k tomu že, jak již bylo zmíněno, jednou podané svědomí již nelze měnit) jen potvrzuje platnost předcházejícího, většinou podobnými slovy jako: „Co jsem předešle svědčila [tomu a tomu] v té rozepři mezi ..., to též svědčím této..., a při tom toho zanechávám. Vide sup. Fol. ....“⁵⁵ Tyto víceméně ustálené formule lze dosti snadno rozeznat, především ve srovnání s několika případy, v nichž zřejmě písař místo formule použil svědkova vlastní slova, a spokojil se jen s dodáním odkazu k svědkovu předchozímu svědomí, jako například zde: „Jak jsem koliv prve dala svědomí, víc nevím dále, co mluvíti. Vide...“⁵⁶ Ještě markantnější příklad představuje následující výpověď: „Jiného nic nevím – Pán Bůh ví – svědčiti než to, co jsem prve ....svědčila.“ V tomto případě bychom možná měli uvážit, že toto svědomí vydala ve stejný den jako ono předchozí, pravděpodobně hned poté.⁵⁷

Pokud by se zdálo, že slovní projev svědků nepůsobí dostatečně „mluveně“, ráda bych podotkla, že svědkové byli předem obesláni „řezanou cedulí“, z níž se kromě stran a důvodu

---

50 Viz sv. č. 797. Roedl k svědectví Němců – Svědectví, s.xvi, rejstřík s.417.

51 Viz Svědectví, s. xvi.

52 V podobném smyslu se vyjádřil i David Garrioch, s. 56.

53 Tamtéž.

54 Sabeau, stránku si již bohužel nevybavuji.

55 Svědectví, sv. 652 a 653, dále např. 209.

56 Tamtéž, sv. 1106.

57 Tamtéž, spor 189, sv. 1179 a 1180.

pře dověděli i hlavní otázky, k nimž se mají vyjádřit⁵⁸. Je tedy myslím pravděpodobné, že si svědek svou řeč předem promýšlel a volil vhodné formulace.

STRUČNĚ O NĚKOLIKA NEJHOJNĚJŠÍCH NADÁVKÁCH

KURVA

Zdaleka nejhojnější nadávku (alespoň v rámci žatecké knihy svědomí) představuje „kurva“, kterou myslím není třeba představovat: základní význam slova (nevěstka, „lehká“ žena) se od šestnáctého století nijak zásadně nezměnil. Jedná se o zcela výlučně ženskou nadávku v tom smyslu, že se naprosto nelze setkat s případem, kdy by jejím terčem byl muž. Přesněji řečeno, ne bezprostředním terčem: vzhledem k zásadnímu významu přikládanému počestnému, legitimnímu rodinnému původu lze muže velmi snadno zasáhnout očerněním jeho matky či (vzácněji) jiné ženské příbuzné (například sestry), ať již naříkatel použije stručný výraz „zkurvy syne“,⁵⁹ nebo rozvitější vyjádření typu „...*vaše matka byla kurva*“, případně „kultivovanější“ „*tvá matka se nechovala tak, jak jest se měla chovati pořádně*“.⁶⁰ Pokud se týká mluvčího, nelze říci, že by tuto nadávku jedno pohlaví používalo výrazně více než druhé, ačkoli muži jsou v mírné většině.

ŠELMA

Zajímavé vysvětlení původu slova a toho, jak se stalo pojmenováním dravé zvěře a nadávkou, jsem našla v knize Dědictví řeči.⁶¹ Podle autorů se slovo „šelma“ do češtiny dostalo ve 14. století přejetím původně starogermánského slova „schelm“ z tehdejší němčiny, kde znamenalo mor, morovou ránu – která právě kolem roku 1350 zasáhla většinu Evropy. Hlavní nápor epidemie sice nedorazil do Čech, do německých zemí však ano – vzhledem k tomu, že zprávy o moru přicházely většinou právě odtud, není převzetí německého výrazu pro mor v této době nijak překvapivým jevem.

Teorie o tom, jak slovo šelma získalo význam „dravého zvířete“ se sice bezprostředně nedotýká našeho tématu, dovolím si ji však zreprodukovat pro její zajímavost. Autoři upozorňují na to, že stará čeština často nazývala nemoci jmény zvířat, která symptomy choroby připomínaly (jako např. krtice, vlk, apod. - ostatně názvy jako „houser“, jehož doba vzniku mi ovšem není známa, se používají dodnes). Domnívají se, že v případě „šelmy“ došlo

---

58 Viz tamtéž, s.xxiii.

59 Viz Svědectví, spor 36, (mj.) sv. 199 a 204 („zkurvysyn“), a spor 68, sv. 446 („parchant“).

60 Viz tamtéž, spor 26, sv. 143, a spor 3, sv. 134.

61 I. Němec, J. Horálek a kol., *Dědictví řeči*, 1. vyd., Panorama, Praha, 1986, s. 66 – 68.

k tendenci přiřadit také jí takový „motivační význam“, ovšem s tím rozdílem, že zde propběhl opačný proces, při němž byly hypotetickému zvířeti přisouzeny vlastnosti (reálně existující) choroby: „prudkost působení, divokost, krutost a smrtící účinek“ - jinými slovy vlastnosti divokých šelem. V tomto novém významu se slovo objevuje nejprve v překladech Apokalypsy z konce 14. st., kde označuje Antikrista, brzy však „zobecnělo“ v pojmenování dravé zvěře vůbec.

Nás ovšem v první řadě zajímá, jak došlo k tomu, že se slovo šelma začalo užívat jako nadávka. Autoři Dějin řeči poukazují na význam slova „Schelm“, který ve středověké němčině obnášel kromě moru také jeho „produkt“, a sice mrtvolu, mršinu (české slovo pro mršinu - „mrcha“ - fungovalo již tehdy jako nadávka)⁶² – tento význam do češtiny přešel během 15. a 16. století, přičemž již v 15. století se „šelmování“ velmi rozšířilo a bylo častým předmětem žalob.

Zikmund Winter se zmiňuje o rozpacích mnohých konšelů, kteří si z počátku nebyli jisti významem této relativně nově přejeté nadávky, a uvádí při té příležitosti definici, k níž došli kutnohorští konšelé za vlády Ferdinanda I. Rozlišují přitom mezi českým a německým významem slova: zatímco v češtině podle nich znamená mršinu, v němčině prý představuje bezectného člověka, který „není hoden mezi dobrými býti“.⁶³

V žateckých svědomích figuruje „šelma“ jako jedna z nejfrekventovanějších urážek, vyskytující se přibližně stejně často jako „zloděj“ či obvinění z krádeže. Opět přitom jde o nadávku, již bychom mohli označit jako mužskou, alespoň co do „adresátů“ - žena je touto urážkou postížena jen v několika málo případech, až na jeden vždy ze strany muže. Pokud se jedná o mluvčí či „uživatele“ této invektivy, uchylovaly se k ní, jak se zdá, obě pohlaví. Pro ženu zřejmě nepředstavovalo problém použít nadávku „šelmo“ vůči muži – v této knize svědomí je to relativně častým jevem,⁶⁴ obráceně to však neplatí – kniha zaznamenává jen tři případy, kdy muž nadává do šelem ženě.⁶⁵ V knize se také lze setkat jen s jednou ženou, která touto nadávkou počastovala (dvakrát) jinou ženu.⁶⁶

ZRÁDCE

---

62 Viz také J. Holub, F. Kopečný: *Etymologický slovník jazyka českého*, Státní nakladatelství učebnic, Praha 1952, vyd.3., přeprac., heslo „mrcha“. V žatecké knize se slovo „mrcha“ vyskytuje jen v jednom „exempláři“, a sice ve sporu 173, svědomí 1052 (tabulka s. 50). Předmětem sporu bylo nařčení z otrávení manžela.

63 Winter, s. 816, pozn. 32^a.

64 Svědectví, spor 12, sv. 77 (tabulka s. 8).

65 Tamtéž, spory 39/ sv. 252, 58/ sv. 377 a 150/ sv. 934 (tabulka s. 21, 27 a 44).

66 Tamtéž, spor 100, sv. 662 (tabulka s. 35).

K nejfrekventovanějším nadávkám patří také označení za „zrádce“, urážka uplatňovaná tentokrát skutečně výhradně proti mužům. Exkluzivně mužskou povahu této invektivy velmi dobře ilustruje výrok jisté Kateřiny Čeládkové na adresu Anežky Zuppové: „Kdo to praví o mně, jestliže jest žena, tehdy lže jako kurva, pakli jest muž, lže jako zrádce.“⁶⁷ (Pokud jde o poněkud zvláštní tvar „zrádce“, bohužel se mi již nepodařilo zjistit, zda se jedná o tiskovou chybu, či zda snad slovo stojí v této podobě i v originálu žatecké knihy; o možnosti chyby na straně písaře nemluvě.) Za jistou výjimku bychom snad mohli považovat hádku mezi dvěma ženami, v níž jedna strana urazila druhou jaksi zprostředkovaně označením zesnulého otce za zrádce (a zloděje). Pro domněnku, že terčem zde není jen, ba ani především zesnulá hlava rodiny, ale jeho pozůstalí (resp. v tomto případě spíše pozůstalé) svědčí mimojiné fakt, že je nařikatelka do nařčení výslovně začlenila jako spoluviníky: „*váš otec jest lotr, zrádce a zloděj a že kradl mejdlo. A vy jste se jím myli.*“⁶⁸ (zvýraznila D. O.). Ovšem s přímým užitím této nadávky vůči ženě jsem se podle očekávání v žádném z žateckých svědomí nesešla.

Pokud tedy usuzujeme z tohoto pramene, jde po stránce terče skutečně o výhradně mužskou nadávku. Ptáme-li se po důvodech, snad lze tento jev vysvětlit odlišností sociálních rolí mužů a žen. Mám za to, že rozdělení rolí přispívá k tomu, že se jedinci stýkají více s lidmi stejného pohlaví, jakého jsou oni sami, a totéž pak platí i pro konflikty, jichž se účastní. Snad byla také žena, o které Koldínův zákoník konstatuje, že „jest myslí vrtkavé“,⁶⁹ vnímána jako tvor od přirozenosti nestálý, od něhož nelze očekávat věrnost a pevnost, jakých je schopen muž.

Co se pak týče mluvčího (či, snad výstižněji, útočníka), našla jsem mezi nimi jak muže, tak i ženy. Pokud bychom ovšem z tohoto malého vzorku měli učinit závěr, mohli bychom říci, že tato invektiva vycházela mnohem častěji z úst mužů než žen, které se k ní uchýlovaly, jen pokud chtěly urazit muže.

„NIC DOBRÉHO NEJSTE“ aneb OZNAČENÍ ZA PODŘADNÉHO ČLOVĚKA

Poměrně často se v žateckých svědomích setkáme s urážkami označujícími protivníka za člověka příliš podřadného, než aby se s ním nařikající zahazoval, jako například „nejsi hodná, abych se s tebou vadila“.⁷⁰ Stejněho druhu jsou myslím urážky typu „...Však vědí o

---

67 Tamtéž, spor 100, sv. 661.

68 Tamtéž, spor 26, sv. 143 (tabulka s. 15).

69 Práva městská, článek B LXI.

70 Svědectví, spor 3, svědomí 7 (tabulka s. 2).

tobě, že jsi jak živa nic dobrého nebyla.“⁷¹ Často jakoby se útočník snažil zavděčit publiku tím, že terč svých urážek označil za osobu, která si nezaslouží žít mezi počestnými lidmi, přičemž naznačuje, že za dobré a počestné má přítomné přihlížející - jako v této invektivě: „...jest lhář a není víry hoden a abyste ho mezi sebou při pořádku trpěli.“⁷²

KAT

Mnohem vyšší „urážlivý potenciál“ skýtalo spojení „terče“ s katem – zdá se, že kat představoval mezi nepočestnými lidmi jedinou skutečně izolovanou osobu, s níž nesměl nikdo přijít do styku, nechtěl-li se ocitnout v podobném postavení. Vzhledem k intenzitě infámie na něm spočívající lze myslím konstatovat, že přirovnání ke katu nejspíše představovalo skutečně těžkou urážku, kterou nelze ponechat bez odpovědi, nechce-li naříkaný riskovat vážnou újmu na cti. Tento typ urážek se v rámci našeho materiálu vyznačuje jistým zajímavým rysem: přímé přirovnání ke katu či rasovi se tu vyskytuje kupodivu poměrně vzácně, a pokaždé v podání žen. U mužů se kat vyskytuje jen v urážkách prohlašujících, že dotyčný zaslouží přijít s katem do styku, a to jako odsouzenec, přičemž tuto formu využívají obě pohlaví. Vezměme pro příklad urážku, jejíž původce nadal jistému Pavlu Zuppovi „...lotrů, zrádců, že by nebyl hoden, že jsou ho v kostele oddávali, než aby ho kat u šibenice oddával“.⁷³ Typičtější příklad (alespoň v rámci žateckých svědomí) ovšem představuje následující urážka: „...házel za ním kamením a pravil, že ho kat z města vyvede“⁷⁴ Nejběžněji ale mluví o vyvezení dotyčného z města na káře, což lze pravděpodobně považovat za jednu z nejtěžších urážek vůbec, kombinující katovu bezectnost s infámií popraviště: „*Kurvo rasovská, dočkám toho, že tě kat z města vyveze na káře. Však vědí o tobě, že jsi jak živa nic dobrého nebyla.*“ (zvýraznění D. O.)⁷⁵ Klabouch se zmiňuje o používání káry k dopravě odsouzenců na popraviště, pokud nebyli schopni chůze po vlastních nohou, ať již následkem opilosti, zmrzačení při tortuře, či případně „nervové[ho] zhroucení“.⁷⁶

BIŘIC (resp. BIŘIČKA)

Z „genderového“ hlediska velmi zajímavou invektivu představuje – alespoň v žateckých svědomích - přirovnání k biřici, neboli správci městské šatlavy⁷⁷, jehož povolání

---

71 Tamtéž, spor 12, svědomí 38 (tabulka s. 7).

72 Tamtéž, spor 10, svědomí 271 (tabulka s. 7).

73 Svědectví, spor 97, svědomí 638 (tabulka s. 34).

74 Tamtéž, spor 97, svědomí 667 (tabulka s. 34).

75 Tamtéž, spor 12, svědomí 38.

76 Klabouch, s. 261.

77 Svědectví, s. 373.

bylo počítáno k nepočestným. Ačkoli urážka označením za kata nepředstavuje v žatecké knize žádnou vzácnost, biřic se tu prakticky nevyskytuje – místo něj se uplatňuje ženský tvar „biřička“. Nejde přirozeně o ženu vykonávající biřicovo povolání, ale o biřicovu manželku.⁷⁸ Nutno však podotknout, že všechna svědomí, která se o použití této nadávky zmiňují, náleží jen ke dvěma sporům, přičemž v obou případech šlo o konflikt mezi ženami – což by snad mělo sdostatek vysvětlit volbu ženské formy. Výjimku tvoří jen jedno svědomí k jistému sporu o ublížení na zdraví, kde se ovšem nejedná o přímé označení dotyčného za biřice, ale „jen“ jeho uvedení do spojení s ním (šlo mimochodem o relativně propracovanou kombinovanou urážku: nařikatel údajně nadal druhé straně „lotrů, zrádců a šelmů a že: „*Máš každou hodinu kurvu u sebe, biřicem oddávanou.*“).⁷⁹ Podle pramene by se tedy zdálo, že si žatečtí muži do biřiců nenadávají, z důvodů, jež mi unikají. Domnívám se přitom, že to nelze vysvětlit tím, že by tuto urážku vnímali jako příliš mírnou pro soudní spor.

UMĚNÍ KOMBINACE

Nadávky a urážky se ovšem nepoužívaly takto izolovaně, protivníci naopak prokazovali poměrně značnou kreativitu a vynalézavost v tvoření různých kombinací. Disponovali celým arzenálem nadávek a urážek, a nenechávali je ležet „bez užitku“. Vzhledem k tomu, že terč svých slovních útoků většinou relativně dobře znali, věděli, jaké urážky zvolit, aby „obět“ zasáhli co nejefektivněji (a také nejefektivněji). Lze říci, že onen „arzenál“ nadávek není sám o sobě nijak neuvěřitelně bohatý – rozmanitost mu propůjčuje „tvůrčí přístup“ „uživatelů“. Uveďme pro ilustraci pár příkladů: „*Jsem lepší než ty, kurvo tlustá. Že jsou tobě bratra sřali a ujce také a matka se nechovala tak, jak jest se měla chovati pořádně. A vzalas truhlárce cempret a jsi zlodějka.*“ Nebo ke stejnému sporu: „*Vzyjebená kurvo, šejdířko, ludařko, chásko zvyjebená zlodějská.*“⁸⁰ Zájemci o kulturní zážitek se doporučuje přiložená tabulka, či ještě lépe, kniha svědomí sama.

JEVIŠTĚ aneb LOKACE

Zkoumání sporů o čest by nemělo smysl bez zřetele k jevišti, na němž se odehrávaly. Slovo jeviště je tu přitom více než namístě. Autoři, kteří se tématu konfliktů o čest věnovali, se shodují na zcela zásadní úloze, kterou v nich hraje **veřejnost**, Richard van Dülmen mluví

---

78 Viz předchozí poznámku.

79 Svědectví, spor 97, svědomí 639 (tabulka s. 34).

80 Svědectví, sv. 134, 253.

přímo o „konstitutivní roli veřejnosti“⁸¹, David Garrioch o „silném divadelním prvku“ veřejných urážek.⁸² Chtěl-li člověk raného novověku někoho znevážit, napadnout jeho čest, dbal vždy o to, aby bylo přítomno patřičné publikum. Uvážíme-li že, jak píše Pierre Bourdieu, v raném novověku jedinec sám sebe vnímá tak, jak jej vidí druzí,⁸³ jeví se jako přirozené, že takový útok postrádá účinnost a smysl, nedojde-li k němu před co největším počtem diváků. Snad by ale bylo lépe nejprve „vyslechnout“ žatecké svědky ohledně míst, na nichž v Žatci pozdního šestnáctého století nejčastěji docházelo k urážkám a sporům o čest.

KRČMA

Hned na prvním místě je třeba zmínit **krčmu**, což sotva někoho překvapí: jde o veřejné místo, místo setkávání mnoha lidí, ať již přátel, známých, nebo i přespolních, místo komunikace, uzavírání obchodů, výměny novinek a samozřejmě i klepů a pomluv, místo, kam se lidé nejspíš již tehdy chodili dnešními slovy „odreagovat“, pobavit, uvolnit za pomoci alkoholu, her (hazardních i jiných – oblíbenou „silovou“ hrou bylo např. „táhnutí v prsty“, hra podobná dnešní „páče“, o níž se dochovala zmínka i v žateckých svědomích)⁸⁴ a improvizovaných parodických představení.⁸⁵ Z uvedeného si snad lze učinit představu o tom, jak živé ovzduší mohlo v krčmě vládnout, samozřejmě v závislosti na tom, v jakém místě se nacházela. Žatec šestnáctého století jistě nelze označit jako ospalé bezvýznamné městečko, a tak lze s rozumnou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že v tamních krčmách panovala patřičně jiskřivá atmosféra. V takovém ovzduší nejspíše nebylo k hádce nikdy daleko, a zvláště pod vlivem alkoholu pak slovní potyčka snadněji vyústila ve rvačku. Jinými slovy, krčma tvoří ideální prostředí pro vznik konfliktů, jak o tom píše i Richard van Dülmen, který také přisuzuje velmi důležitou roli alkoholu jakožto svého druhu katalyzátoru konfliktů, ale i často využívané polehčující okolnosti.⁸⁶ V žateckých svědomích je jen výjimečně explicitně řečeno, že ta která osoba byla opilá, lze však rozumně předpokládat, že alkohol hrál ve vzniku (častých) konfliktů v krčmě významnou roli. K hádkám docházelo často také při hazardních

---

81 R. van Dülmen: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Dokořán, Praha 2003, s. 11. (dále jen „R. van Dülmen“)

82 Garrioch, s. 63.

83 P. Bourdieu, *Teorie jednání*, s. 27; citováno v: R. van Dülmen, s. 8.

84 A. Stejskal: *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551 - 1611)*, in: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. - 18. století), Muzeum Prostějovska, Prostějov, 1997, s. 376-408; s. 395. (dále jen „Stejskal“)

Viz také Svědectví, spor 178 (o vejtržné zranění), sv. 1083-4.

85 Stejskal, snad tamtéž.

86 R. van Dülmen, s. 11.

hrách – i o tom lze v žatecké knize najít svědectví – například výpověď k jednomu sporu o „nárek cti“ líčí střet dvou hráčů, kteří se nepohodli při hře a pustili se do sebe „žejdlíky“.⁸⁷

ULICE

Máme-li ovšem usuzovat podle výpovědí svědků, musíme konstatovat, že v Žatci vznikají konflikty přinejmenším stejně často jako v krčmě také na **ulici**, rynku či před domem jednoho ze zúčastněných. Podobně jako v případě hospody jde o veřejná prostranství, místa, která naříkateli nabízejí žádoucí publikum. Na rozdíl od krčem, které sice nebyly ženám zapovězeny, převládal v nich ale mužský prvek,⁸⁸ na ulici se, jak se z pramene jeví, plně uplatňoval i ten ženský, a to jak pokud jde o přímé účastnice střetů, tak i o publikum, a následně svědky.

DŮM

Další místo, s nímž se ve svědomích častěji setkáváme jako s dějištěm střetů, představuje dům. Podle nijak vzácných zmínek v knize svědomí se jeví, že se měšťané často navštěvovali, a to v záležitostech „obchodních“ (jako např. vymáhání dluhů), tak i „jen“ pro setkání s přáteli či známými, jak poznamenává i Bohumír Roedl.⁸⁹ Snad bychom měli připomenout, že soukromí v dnešním slova smyslu bylo věcí neznámou, soukromá a veřejná sféra se vzájemně prolínaly a rozlišování mezi nimi nebylo zřejmě pocítováno jako důležité. Aleš Stejskal se o tom zmiňuje ve své práci o rožmberských hospodách, kde tento jev ukazuje na jejich pozůstalostních inventářích, které mezi vybavením pro hosty a pro rodinu krčmáře také nerozlišují. Velmi dobře patrné je toto prolínání i na fungování krčem, kde personál zpravidla sestává z členů rodiny, hosté jsou zvaní „přáteli“ a výraz pro chození do hospody se významově podobá výrazu pro sousedskou návštěvu.⁹⁰ Jistě lze namítnout, že se toto pozorování týká jen krčem; pokud je však srovnáme se současným stavem, musíme konstatovat viditelný posun směrem k oddělení obou sfér, což nás vede k myšlence, že k podobnému posunu mohlo pravděpodobně dojít i u ostatních měšťanských domů. Navíc bychom měli uvážit, že i tyto domy měly většinou svou „veřejnější“ část, ať již dílnu či krám.

MEZI ULICÍ A DOMEM

---

87 Svědectví, spor 217, sv. 1309 (tabulka s. 65).

88 Viz také Stejskal, s. 392.

89 Svědectví, s. xvii.

90 Stejskal, s. 385 a 390.

Jaksi mezi dvě předcházející lokace bychom snad mohli umístit konflikty, při nichž se jedna strana, většinou ta naříkající, nachází na ulici, zatímco druhá v domě. V žateckých svědomích tyto scény většinou začínají útočnickovým metáním urážek do okna protivníka, který přirozeně musí odpovědět, načež následuje jednostranné nebo vzájemné zasypávání nadávkami, někdy provázené pliváním do domu dotyčného;⁹¹ jedno svědomí mluví i o házení kamením do vrat.⁹² Žatecká svědomí podávají zprávu i o specifické formě sporu o čest, takzvaném „pobízení ven (z domu)“, o němž se jako o „výzvě před domem“ zmiňuje i Richard van Dülmen.⁹³ Ten ji charakterizuje jako jistý rituál, při němž se vyzývatel snaží hlasitým nadáváním, posíleným případně házením kamení do dveří či oken, vylákat druhou stranu ven na ulici ke rvačce. Nadávky jsou většinou spojeny s provokací až hrozbou, apelující na protivníkovu čest a starost o vlastní pověst, jako například: „*Jsi-li dobrej syn mateře, pojd' ven.*“⁹⁴ Jako příklad by mohla dobře posloužit výpověď o jisté ženě, která „plila tam na ně do vokna a psů, lotrův, zrádcuov šmithavejch nadala...ven ho z domu pobízela: „*Pse, lotře, zrádce šmithavej, nejsi svý cti dobrej, nepůjdeš-li jsem ven.*“⁹⁵ Můžeme-li van Dülmenova pozorování vztáhnout i na Žatec (s oporou svědeckých výpovědí), končily takové spory násilím častěji než jiné. Navíc rušily „domovní klid“, a jako takové nezasahovaly jen pověst vyzývané osoby, ale celého domu. Zřejmě z těchto důvodů tvořily svého druhu výjimku v tom smyslu, že „pobízená“ osoba mohla výzvu ponechat bez odpovědi, aniž by se musela obávat újmy na cti.

DROBNÉ SCÉNY

Další místa, s nimiž se lze v žatecké knize v souvislosti s urážkami setkat, zahrnují silnice a cesty, zahrady, vinice apod. Objevují se mnohem méně často, což lze myslím připsat na vrub tomu, že tu aktéři hádky neměli k dispozici potřebné publikum.

SCÉNY K NADÁVÁNÍ NEVHODNÉ

Zřejmě však byla místa, kde se nadávání, klení a podobně jednoduše neslušelo. V žateckých svědomích se v této souvislosti mluví například o radnici: když zde došlo k slovní přestřelce mezi dvěma advokáty, kteří se navzájem nazývali „šelmami“, „lotry“, „zvyjebenými psy“ a podobně, napomenula je svědkyně, „že se nestydí **v tom místě** tak se

---

91 Např. Svědectví, sv. 1120, 1166, příp. 1168 (tabulka s. 51 a 53).

92 Tamtéž, sv. 251 (tabulka s. 21).

93 R. van Dülmen, s. 19.

94 Svědectví, sv. 8 (tabulka s. 1).

95 Tamtéž, spor 192, sv. 1169 (tabulka s. 55-56).

vaditi a sobě láti“ (zvýraznění d.o.)⁹⁶. Jak však nasvědčují svědomí, tento malý incident však zřejmě nebyl jediným prohřeškem proti vážnosti prostoru radnice. Znamý žatecký advokát Vít Horský, jeden z advokátů, jimž se dostalo výše uvedeného pokárání, se tu dostal do hádky s dalším obecním starším kvůli jakémusi tesáku, který si tento měl od Horského vypůjčit a posléze nevrátit. Dotyčný půjčku popřel, zjevně uražen: „Nepravdu pravíš, nepůjčils mi nic. A hned z prosta lžeš.“⁹⁷ Celkem se v žatecké knize dochovala svědectví o čtyřech slovních konfliktech, které se odehrály na radnici, až na jeden k nim však nikdy nedošlo přímo v „radní světnici“ - vždy až před ní. Přinejmenším hádka o půjčený tesák přitom budí dojem, jakoby její aktéři napjatě čekali, až budou mimo síň a budou se moci přestat přemáhat: zdá se, že konflikt vypukl, jakmile se za nimi zavřely dveře.⁹⁸ Pokud jde o zmíněnou výjimku, došlo k ní při odesílání „appellací“, tedy odvolání k pražskému apelačnímu soudu: Anna Klatovská reagovala na námitku právníka Ondřeje Žáčka proti své apelaci slovy „*Mluv, mluv, všaks prve dosti lhal a hodens, ať by týlem jazyk vytáhli, a nestane-li se toho, věřím Pánu Bohu, žeť jej čert při smrti vytáhne.*“⁹⁹ Vzhledem k tomu, že vytažením jazyka „tejlem“ se měli trestat křivopřísežníci, nešlo vůči právníkovi Žáčkovi o právě neškodný výrok. Klatovská byla napomenuta, „aby vážnost v místě zachovala“,¹⁰⁰ což dále svědčí o tom, že radní síň podléhala jiným normám chování, než běžný prostor. Roli však zřejmě nehrálo jen místo, ale i okolnosti. Dokonce i hospoda se, jak se zdá, mohla stát místem, kde jsou nadávky nevhodné: dva muži hádající se v šenku si tak vysloužili od rychtáře napomenutí, „aby toho vazení zanechali, poněvadž jsou u vdovy, aby sobě toho vážili“.¹⁰¹

STATISTIKA?

Při tak bohatém množství „exemplářů“ nadávek, jaké máme k dispozici v žatecké knize svědomí, se přímo nabízí myšlenka pokusit se stanovit četnost jednotlivých invektiv, a získat tak jakýsi žebříček oblíbenosti, nebo alespoň používanosti. Ovšem pokud se k tomu skutečně rozhodneme, nesmíme pustit ze zřetele, že pramen, s nímž pracujeme, ačkoli obsahuje vskutku bohatou sbírku urážek včetně kontextu, v němž byly vysloveny, neodráží reálnou běžnost jejich užívání v životě tehdejších obyvatel Žatce. Myslím také, že se nezmýlíme, budeme-li předpokládat, že náš pramen nezahrnuje celý arzenál urážek, který

---

96 Tamtéž, spor 199, sv. 1214 a 1215 (viz tabulka, s. 57 a 58).

97 Tamtéž, spor 40, sv. 254 (tabulka s. 21).

98 Tamtéž.

99 Svědectví, spor 194, sv. 1185 (tabulka s. 55).

100 Tamtéž, spor 194, sv. 1184 (tabulka s. 54).

101 Tamtéž, spor 104, svs 749.

měli tehdejší žatečtí obyvatelé k dispozici. Musíme mít na paměti, že knihy svědomí jsou pramenem soudním, a jako takové zachycují jen určitý výsek interakcí mezi lidmi, konkrétně řečeno jejich vzájemné konflikty, a navíc jen ty, které se dospěly až před soud. Lze myslím bezpečně předpokládat, že v Žatci docházelo běžně k drobným hádkám a střetům, které pro aktéry nebyly dostatečně závažné k tomu, aby kvůli nim začínali soudní spor. Navíc, nehledě k předchozí větě, nesmíme zapomenout na skutečnost, že celá pětina soudních sporů není v naší knize svědomí nijak zachycena – jde o spory, k nimž nebyla pořízena žádná svědomí.¹⁰² Jakkoli vzdálená v čase a prostoru je od Žatce šestnáctého století Garriochova Paříž osmnáctého století, myslím, že jeho upozornění se hodí i pro naši situaci:

„Je třeba vzít v úvahu i další omezení: zabýváme se jen určitými druhy urážek, a sice těmi, které se dostaly na policii. Nepochybně se vyskytly jiné, které nemohly být nahlášeny - možná proto, že byly považovány za příliš skandální, zcela jistě pak tehdy, jestliže byly příliš mírné, než aby byly brány vážně (ačkoli jsou někdy zmiňovány jako méně závažné přitěžující okolnosti).“¹⁰³

Hlavní (alespoň z hlediska našeho tématu) rozdíl mezi mým a Garriochovým materiálem (stížnostmi pařížských obyvatel v policejních archivech) vidím v tom, že stížnost podávali v naprosté většině případů poškození, a policejní komisaři byli tudíž o inkriminované události zpraveni přímo jedním z aktérů, se všemi důsledky, které z toho plynou, jako například vyšší motivace k (záměrně) ve vlastní prospěch zkreslenému vyličení události. V Žatci naproti tomu nešlo o přímé účastníky, ale o svědky, kteří se přinejmenším teoreticky měli snažit říci vše, co si pamatovali, k čemuž mělo přispět i zavázání přísahou.

Vraťme se ale k hlavnímu účelu těchto několika odstavců, a sice k otázce smysluplnosti snahy určit četnost jednotlivých nadávek ve výpovědích žateckých svědků. Shrneme-li jednoduše všechny urážky, které v knize nalezneme, dospějeme k těmto několika nejfrekventovanějším, přibližně v tomto pořadí: zřetelně nejčastěji se vyskytuje „kurva“, další nejčastější invektivu představuje možná překvapivě „lhář“, následují víceméně stejně zastoupené „šelmy“ a „zloději“, za nimi pak (také víceméně stejnou měrou) zrádci a lotři.

Máme-li si ovšem ujasnit, co jsme tímto způsobem zjistili, jde v zásadě především o to, které nadávky jsou nejhojněji zastoupeny v našem prameni. I pokud bychom vypracovali přesnou statistiku jejich výskytu, dověděli bychom se jen to, kolikrát se které slovo objevuje v knize svědomí, ne kolikrát se reálně vyskytlo ve všech událostech, o nichž svědomí vypovídají. Nesmíme také zapomenout nejen na ono poměrně značné množství sporů, které se

---

102 Tamtéž, s. xxvii.

103 Garrioch, s. 57.

obešly bez svědomí, ale ani na ty, jejichž strany se usmířily před rychtářem bez soudního jednání, jak je k tomu vyzývá mj. i Koldín¹⁰⁴ Situaci dále komplikuje skutečnost, že u velké části incidentů máme k dispozici vícero svědomí, která se přesně nepřekrývají, a často tedy nelze s jistotou rozlišit, kdy různé svědkové reprodukují stejný výrok. Z tohoto důvodu jsem do příloženého seznamu urážek zahrnula všechny urážlivé výroky, na které jsem v žatecké knize svědomí narazila, i v případech, kdy se zdálo poměrně zřejmým, že dotyčný výrok již zreprodukoval předcházející svědek.

Lze tedy myslím říci, že za těchto okolností by statistický výzkum obsahu svědomí neměl příliš velký smysl. Budeme-li ovšem s naším malým žebříčkem četnosti v rámci knihy svědomí zacházet „s rezervou“ a s vědomím pravděpodobného zkreslení, může nám poskytnout jistou, byť velmi přibližnou, představu ohledně toho, pro které nadávky se lidé nejvíce soudili.

BYLY NADÁVKY ZAPSÁNY JEN PROTO, ŽE ŠLO O PŘEDMĚT SPORU?

Pročítáme-li svědomí zaznamenaná v žatecké knize, patrně si povšimneme, že svědkům ani písařům se v drtivé většině případů nezdá činit žádné potíže opakovat a zapisovat nadávky a neslušná slova. Pokud bychom tento jev chtěli vysvětlit tím, že dotyčné urážky představovaly předmět sporu, a jako takové musely být co nejpřesněji zaznamenány, musíme vzít v úvahu to, že se tyto výrazy vyskytovaly i ve svědomích ke sporům, v nichž se nejedná o nactiutrhaní. Na druhou stranu stojí v záhlaví svědectví k velké části těchto sporů „zranění“, případně „vejtržné“ nebo „nenáležitě zranění“ či „zbití“ - jinými slovy ublížení na zdraví. Většinou k němu došlo ve rvačce, na jejímž počátku často stála vzájemná výměna nadávek a urážek. Vzhledem k tomu, že trestné činy spáchané v afektu (záchvatu hněvu) či stavu snížené přičetnosti (např. v opilosti), byly posuzovány (a trestány) jinak (mírněji), než zločiny provedené chladnokrevně, se jeví jako přirozené, aby soud věnoval pozornost i urážkám, kterými se protivníci počastovali. Právě ony mohly sehrát roli impulzu, který aktéry konfliktu přiměl k tomu, aby přešli od slovních útoků k násillí, nebo mohly alespoň být onou pověstnou poslední kapkou“. Podle míry škodlivosti použitých nadávek pak tyto mohly před rychtářským soudem působit jako polehčující okolnosti. Příkladem takového incidentu by mohl být spor č. 104, kde se jedna ze stran (Mikuláš Arpin) seznámila v krčmě s jakýmsi mlynářským tovaryšem, aby s ním vzápětí vyvolala hádku, k čemuž Arpin použil invektiv jako „Jsi zloděj, hoden jsi voběšení, hodnější než ty, který v Praze věšeli“ (jiný svědek si

urážku vybavil poněkud jinak „Vy mlynáři jste hodni, aby vás zvěsili všechny.“ - zajímavý příklad pochybné pověsti mlynářů).¹⁰⁵ Odpověď „však lžeš jako zrádce“ pak tovaryšovi vynesla bodnutí nožem a útočníkovi, jak již víme, žalobu pro „zranění nožem“.

Jsme tedy nuceni uznat, že nadávky se v těchto případech jádra pře dotýkají. To však, jak se domnívám, nutně neznamená, že by tyto výrazy byly přípustné jen pokud byly přímo předmětem sporu. Mluví proti tomu i svědomí, v nichž se také setkáme s urážkami, ačkoli byla pořízena k přím o krádež¹⁰⁶, dluhy¹⁰⁷ či smilstvo,¹⁰⁸ v nichž urážky nemají s předmětem sporu jako takovým žádnou přímou souvislost. Navíc se domnívám, že se tu opět projevuje pečlivost, s níž žatečtí písaři patrně dodržují nařízení zákoníku, a zaznamenávají přijímaná svědomí přesně a doslova, včetně (vzhledem k předmětu sporu) ne zcela relevantních částí.

STRUČNĚ O TYPOLOGII URÁŽEK

Jakkoli kuriózně může spojení „kategorizace urážek“, nebo dokonce „typologie nadávek“ znít, lze se s ním v historické literatuře setkat, přičemž jednotliví historikové k této otázce přirozeně přistupují různě. Rozdíly mezi nimi lze myslím zdůvodnit i růzností pramenného materiálu. Všem typologiím, s nimiž jsem měla příležitost se seznámit, však bylo společné to, že dělily nadávky na základě jejich obsahu.

David Warren Sabeau, o kterém tu již padla zmínka, se zabýval úředními dokumenty (především protokoly) z württemberského vévodství šestnáctého až osmnáctého století, přičemž nevhodné výrazy ze studovaného materiálu rozdělil do následujících skupin:

rouhání a kletby,

neslušnosti a necudnosti,

urážky a znectění,

nečistota a skatologie.¹⁰⁹

Snad by nebylo zcela nesmyslné zastavit se krátce nad tím, zda bychom tyto kategorie mohli aplikovat na žatecký materiál. Již u první z nich – rouhání a kleteb – musíme konstatovat, že v celé knize svědomí nenajdeme ani jeden příklad rouhání. Vzhledem k tomu, že rouhání patřilo

---

105 Svědectví, spor 104, sv. 677 a 678. O infámii mlynářů viz Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Díl 2: vesnice a město*. Argo, Praha 2006, vyd. 1., s. 200.

106 Svědectví, spor 24 (viz tabulka, s. 14).

107 Svědectví, spor 89 (viz tabulka, s. 32).

108 Příp. obtěžkání, viz Svědectví, spory 75, 127 a 189 (viz tabulka, s. 29, 36 a 50).

109 Sabeauův článek jsem měla k dispozici jen v německém překladu: „Blasphemie/Fluchen, Unanständigkeit/Unzüchtigkeit, Beleidigung/Entehrung, Verunreinigung und Skatologie.“ (Sabeau, s. 224)

k hrdelním zločinům, o něž se v žatecké knize nejedná, se jeho absence jeví jako přirozená. Trochu jiná je situace kleteb, které se v naší knize svědomí vyskytují (ačkoli ne právě hojně), uznáme-li za kletbu vyjádření jako „*pro pána boha...*“¹¹⁰ nebo „*čet ví, odkud jsi a co jsi*“.¹¹¹ Další kategorie je díky slovu „kurva“ v žateckých svědomích zastoupena více než hojně. Třetí kategorie je vymezena poněkud obecněji, což může vést k nejistotě, které konkrétní invektivy do ní zařadit. Z těch „žateckých“ by to snad mohly být například slova označující nepoctivé jednání, jako lhář, lotr či zloděj, která patří v rámci žateckých svědomí k nejčastějším invektivám. Pokud jde o výrazy označující nečistotu a skatologické termíny, i ty se v našem prameni objevují, ačkoli ne tak často, jak bychom snad očekávali. Možná bychom sem mohli zahrnout urážky spojující „obět“ s některými nepočetnými povoláními, jejichž infámie často souvisela s tím, že se zabývali nějakou špinavou, nečistou prací: jako například s ovčákem, mlynářem, biřicem, ale hlavně katem nebo rasem. Pokud jde o skatologické výrazy, tedy o nadávky založené na motivech vyprazdňování a exkrementů, uplatňují se překvapivě zřídka. Kdybychom tedy chtěli tuto kategorizaci použít pro žatecké urážky, zůstala by jedna kategorie (zmíněné rouhání) neobsazená. Na druhé straně bychom také měli potíže se zařazením některých specifických urážek, jako těch založených na motivu trestu a popravy (například „*Lotr, šibenice, visel by.*“)¹¹², tělesné deformaci, či národnosti („*šelmo německá*“)¹¹³. Poslední dva motivy se však uplatňují spíše jen okrajově.

Poněkud podrobnější typologii použil Michael Frank při studiu kriminality ve vesnické společnosti od druhé poloviny sedmnáctého do konce osmnáctého století, což je období mírně pozdější než poslední čtvrtina šestnáctého století, z níž pochází mnou studovaný materiál. Frankovy kategorie zahrnují:

(urážky) sexuální,

přirovnávající ke zvířatům,

zlodějské,

označující za nespolehlivého člověka,

šelmovské,

čarodějnické,

národnostní.¹¹⁴

---

110 Svědectví, spor 189, sv. 1192 (tabulka s. 53).

111 Tamtéž, spor 192, sv. 1169 (tabulka s. 55).

112 Tamtéž, spor 17, sv. 67 (tabulka s. 12).

113 Tamtéž, spor 12, sv. 127 (tabulka s. 10).

114 Michael Frank, *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität (Das Fallbeispiel Lippe 1650-1800)*. Paderborn 1995, s.335, citováno v: Schwallerová, s. 39, pozn. 62.

Téměř polovina těchto druhů urážek se v mnou studovaném materiálu vyskytuje zcela vzácně, nebo vůbec ne. Jedná se o národnostní nadávky a nařčení z čarodějnictví – ačkoli k první skupině lze najít několik ojedinělých příkladů, o čarodějnictví se žatecká svědomí nezmiňují ani jednou. Stejně jako u předchozí typologie, i v tomto případě bych byla na rozpacích, kam zahrnout urážky související s trestem či popravou, ale v tomto případě by k nim navíc přibyla nařčení ze spojení s nepočetným řemeslem.

Poslední kategorizace pochází od Michaela Tocha, který ji vytvořil pro potřeby své práce o slovních urážkách v pozdně středověké vesnické společnosti:

(urážky) kriminalizující,
náboženské,
dle povolání,
anální,
sexuální,
dle osobních vlastností,
zvířecí.¹¹⁵

Pokud bychom chtěli pro žatecký materiál použít tuto kategorizaci, museli bychom konstatovat, že náboženské urážky se tu vyskytují v minimální míře, což platí i pro ty anální, s invektivami založenými na osobních vlastnostech oběti se v žateckých svědomích nesetkáme, a o vzácnosti zvířecích nadávek již byla řeč.

Zdá se tedy, že žádná z výše představených typologií urážek plně neodpovídá mé (přesněji řečeno žatecké) situaci, což je ostatně jen přirozené. Tuto skutečnost, spolu s rozdíly mezi těmito třemi kategorizacemi, můžeme nakonec chápat jako znak toho, že jejich autoři skutečně vycházeli z materiálu, a nesnažili se jej násilně vtěsnat do nějaké šablony. Z čehož vyplývá, že pokud chcí „své“ nadávky a urážky také nějakým způsobem rozčlenit, nezbyvá mi, než si vytvořit vlastní kategorie. Jak jsem již zmínila, jsou všechna výše citovaná dělení postavena na významu urážek – to však samozřejmě není jediný možný způsob jejich členění. Můžeme se například zaměřit na „genderovou“ stránku celé věci a pokusit se zjistit, zda existují urážky, které jsou typické (nebo dokonce výlučné či vyhrazené) pro ženy, případně pro muže, ale také zda lze najít invektivy „univerzální“, běžné u obou pohlaví víceméně stejnou měrou. Bylo by přitom vhodné prozkoumat tuto otázku z obou stran, tedy ze strany mluvčích nebo „uživatelů“ urážek i ze strany jejich „adresátů“, tj. poškozených. Žatecká svědomí představují v této souvislosti výjimečně výhodný pramen v tom smyslu, že pokud

---

115 Michal Toch, *Schimpfwörter im Dorf des Spätmittelalters*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 101, 1993, s. 316. citováno v: Schwallerová, s. 39, pozn. 63.

stanovíme vzájemný poměr účasti obou pohlaví jako stran slovních potyček,¹¹⁶ dojdeme k závěru, že konflikty, v nichž stojí alespoň na jedné straně žena, tvoří mírnou většinu. Pokud jde o důvod, proč tuto skutečnost pokládám za výhodnou, myslím tím, že se díky tomu nemusíme potýkat s nedostatkem materiálu „ženské provenience“. Naopak urážlivé výroky mužů se zdají být v mírné menšině. Dobový pozorovatel by tuto převahu nadávek z úst žen v duchu vžitého stereotypu možná připsal na vrub typicky ženské upovídání a klebetivosti, proti níž by jako příklad postavil povahu muže, který chápe nedůstojnost takového počínání, a proto méně mluví a více jedná.

Abychom se ale vrátili k našemu průzkumu: začněme mluvčími a uvažme jen ty invektivy, které se v žatecké knize svědomí vyskytují ve větším než zanedbatelném množství. Zdá se, že ženy alespoň v rámci našeho materiálu nejvíce používají nadávky „kurva“ a „šelma“. Podle očekávání přitom lze říci, že první užívají výhradně proti jiným ženám, zatímco druhou naopak vůči mužům, ačkoli tentokrát lze najít pár výjimek, kdy žena „nadala šelem“ jiné ženě (šlo mimochodem o skutečně pádnou kombinaci, která neponechala nic náhodě: „Šelmo, psice!...V hrdlo lžeš jako kurva.“).¹¹⁷ Pokud vezmeme v úvahu, že obou nadávek jsem u žen našla prakticky stejný počet, můžeme snadno nabýt dojmu, že tyto dvě urážky tvoří jakousi dvojici, jakoby „šelma“ představovala mužskou obdobu „kurvy“, a naopak. Pokud jde o ostatní nadávky, ženy je používají výrazně méně, než dvě právě zmíněné.

Přejdeme-li k mluvčím mužského pohlaví, z jejich strany nejužívanější urážku představuje „kurva“, následována víceméně stejně zastoupenými „šelmou“ a „lhářem“. Za své prvenství však možná vděčí neobvykle vysokému podílu žen v hádkách a střetech, o nichž svědomí v žatecké knize zpravuje. Zatímco za „kurvy“ označují muži celkem přirozeně výhradně ženy, u druhých dvou nadávek bychom našli několik výjimek. Další nejfrekventovanější mužské (pokud jde o mluvčího) nadávky zahrnují „zloděje“ a „lotra“, v tomto pořadí. Pokud se týče „lotra“, v žatecké knize lze najít i ženský tvar „lotryně“,¹¹⁸ který tu ovšem zaznívá jen z úst žen; z našeho pramene by se zdálo, že muž ženě „lotrů“ ani „lotryň“ zkrátka nenadává.

„ZVYJEBENEJ TAKOVEJ ET CETERA PSE“ aneb „REVERENČNÍ FORMULKY“

---

116 Musíme přitom vzít v úvahu skutečnost, že ženy bývaly někdy zastupovány muži, ať již příbuznými či jinými pověřenými osobami, a zaměřit se přímo na obsah svědectví. Viz také Svědectví, s. xxvii.

117 Viz například Svědectví, spor 100, sv. 662 (tabulka s. 35).

118 Viz tamtéž, spor 127, sv. 810 (tabulka s. 38).

Na závěr bych se ráda zastavila u zajímavého jevu takzvaných „reverenčních formulí“, jimž se ve své studii „Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit“ věnuje David Warren Sabeau. Jedná se o zvyk úředníků a písařů při psaní protokolů požádat před zaznamenáním každého slova, které pokládají za neslušné či nevhodné, potencionálního čtenáře o dovolu a prominutí. Svůj výzkum autor založil na pramenech z wüttemberského vévodství, kde tato praxe vzniká v posledních třech až čtyřech desetiletích 16. století v souvislosti s rozvíjející se byrokratizací vrchnostenské správy a s ní spojeným zdokonalováním organizace informačních toků mezi nejnižší úrovní samosprávy a ústředními úřady vévodství. Předpokládá však, že se zmíněný zvyk vyskytoval minimálně v celé střední Evropě. V tom případě se nabízí myšlenka prozkoumání pramenů české provenience ohledně toho, zda se podobné zvyklosti uplatňovaly i v našem prostředí. Snad bychom tímto způsobem mohli zjistit, zda zdejší písaři pokládali některé výrazy za nepřijatelné.

Klabouch se ve své práci Staré české soudnictví zmiňuje o tom, že chtěl-li někdo při přelíčení říci „něco choulostivého“, musel („také v městech“) požádat soud o prominutí, což některé strany (snad ve snaze naklonit si soud) až přeháněly, jako například: „*račte odpustit, já svlékl se z kabátu a seděl v košili*“, nebo: „*vzala „svazek tkaniček, jak se – račte odpustit – k střevícům potřebuji*“.¹¹⁹ Škoda jen, že v jeho práci nelze zjistit, z které doby a odkud tyto veskrze zajímavé citáty pocházejí. Ovšem i za předpokladu, že jde o dobu relevantní k mému tématu, nelze opomenout skutečnost, že jde o pravidlo chování při přelíčení samotném, zatímco má práce se týká výpovědí svědků, kteří je, jak jsem již zmínila, nepodávali veřejně přímo před soudem, ale předem a (přinejmenším teoreticky) tajně, pouze pro ucho písaře – a teprve ten pak tato svědectví při přelíčení přečetl. K tomu bychom možná mohli namítnout, že by při přelíčení měla platit výše zmíněná povinnost před každým nevhodným výrazem poprosit soud o prominutí. Urážky a vulgarismy se však objevují většinou ve svědomích pořízených ke sporům o nactiutrhaní, v nichž představovaly podnět pře, o němž musí být soud při projednávající důkladně zpraven, tak aby nemohlo být nic důležitého opomenuto. V takovém případě se reprodukce nadávek před soudem jeví nejen přijatelnou, ale dokonce nutnou. Nabízí se možnost, aby se písař přítomným za veškerý urážlivý obsah omluvil jednorázově před tím, než zahájí předčítání, o níž však nechci spekulovat bez předchozího studia radních manuálů.

---

119 Viz Klabouch, s. 222. Autor ve své knize bohužel neodkazuje na prameny.

V každém případě jsem při studiu edice Žatecké knihy svědomí mezi všemi 1438 svědeckými výpověďmi narazila jen na několik málo (přesněji řečeno šest, z toho jeden přeškrtnutý) ojedinělých příkladů zmíněných omluvných formulek. Další významný rozdíl oproti Wüttembergu spočívá v tom, že těchto několik ojedinělých případů budí dojem, že tím, kdo se tu za neslušná slova omlouvá, není písař, ale svědek (při podávání výpovědi). Z racionálního hlediska se jeví jako pravděpodobné, ne-li přímo zjevné, že pokud by tak činil písař, muselo by se těchto omluv v knize nacházet více než zmíněných pár výjimek. Zatím jsme však opomněli vzít v úvahu samotná slova, která at' již písař nebo svědek pokládali za nutné uvést omluvou. Je přitom dost dobře možné, že obsah těchto urážek by nám mohl napovědět, proč právě ony byly takto označeny, a případně proč se tak nestalo u jiných urážlivých výrazů. Vyjádřeno stručně, pokusme se zjistit, zda jádro problému nespočívá ve významu omluvou opatřených slov.

Z chronologického hlediska první případ omluvy před neslušným výrazem jsem našla ve svědomí ze září roku 1584, pořízeném ke sporu o noční výtržnost (resp. ublížení na zdraví), ačkoli v tomto případě je přinejmenším sporné, zda vůbec jde o neslušné slovo: „Když jsme vyšli ven, (s **odpuštěním**) opravovali jsme se stoje“¹²⁰ (zvýraznění D.O.). Nedocenitelnou pomoc nám opět poskytla editorova poznámka, díky níž víme, že „opravovati se“ v tomto kontextu znamená „konat malou potřebu“.¹²¹ Jde tedy o slovo označující vyměšování – v žatecké knize se samozřejmě můžeme setkat se „silnějšími“ výrazy pro činnost trávicího ústrojí a její výsledky, aniž by je kdokoli doprovodil reverenční formulkou. Proč tedy nacházíme omluvu před výrazem, který nepůsobí nijak pohoršlivě? Domnívám se, že důvod je třeba hledat v dotyčném svědkovi. Necituje tu totiž nadávky vyslovené někým jiným, ale mluví mj. i o sobě, konkrétně o tom, že konal na dvoře malou potřebu. Vzhledem k této skutečnosti mám za to, že omluvnou formulku lze připsat na vrub svědkovým rozpakům z toho, že se o situaci na dvoře musí šířit před písařem.

Další příklad (chronologicky vzato) představuje poměrně rozsáhlá a rafinovaně kombinovaná urážka zaznamenaná ve svědomí z prosince 1585: „Zvyjebenej takovej **et cetera** pse, že toho žádnéj dobrej nedělá, leč kat, aby měl tak s čeledí nakládati.“¹²² V tomto případě zřejmě došlo k vynechání nějakého výrazu a jeho nahrazení formulkou „et cetera“. O původním znění se v této situaci můžeme jen dohadovat. Skutečnost, že tu byla použita latinská fráze, nám vnucuje domněnku, tentokrát je původcem vsuvky písař. S tímto jevem se

---

120 Svědectví, spor 144, sv. 897.

121 Tamtéž, s. 235, pozn. 353.

122 Tamtéž, spor 192, sv. 1169 (tabulka s. 55).

ve württemberských úředních písemnostech setkal i D. W. Sabeau, podle něhož se k tomuto řešení uchýlovali písaři v případech, kdy usoudili, že dotyčné slovo je příliš pohoršlivé na to, aby je mohli do protokolu zahrnout, byť i s omluvou.

Následující „exemplář“ se dochoval ve svědomí z ledna následujícího roku: „Potom řekl, **odpuste**: „*Pro Pána Boha, však v hrdlo lžeš!*“¹²³ (zvýraznění D.O.) V tomto případě jde vlastně o kletbu, přesněji řečeno brání jména Božího nadarmo, což by mohlo vysvětlit svědkovo zdráhání tato pohoršlivá slova opakovat a omluvu, již se od nich distancoval. Fakt, že se podobné zaklínání vykytuje ještě v jiném svědomí (z dubna roku 1583),¹²⁴ ale bez prosby o prominutí, bychom snad mohli vysvětlit větší zbožností omlouvajícího se svědka, především ale v tomto případě slova „...*prosím vás pro Pána Boha,*...“ nepůsobí tolik jako kletba.

Další výskyt omluvné formulky lze zaznamenat v červenci 1586: „...**odpusťte**, „čert ví, odkud jest. Já ho nemám za dobrého, aniž býti nemůže, dokud se panu Pavlovi Chřístelovi z toho nevyvede, co jesti mu mluvil...“¹²⁵ (zvýraznění D.O.) Zde narážíme na problém: na rozdíl od předchozích omluvou opatřených výrazů, s „čertem“ se ve svědomích lze setkat vícekrát, citovaný příklad je však jediný, v němž byla k této kletbě připojena prosba za prominutí. Například v předchozím svědectví, zapsaném stejným písařem a obsahujícím víceméně stejná slova, se žádná omluva nenachází. Její absence by snad mohla souviset s tím, že ač jde o kletbu, stejně jako v předcházejícím výroku, nejedná se již o prohřešek proti druhému přikázání, a lze se tedy domnívat, že tato kletba byla vnímána jako méně závažná.

Poslední dva případy se nacházejí ve dvou svědomích přijatých ke sporu „o zranění“ ve stejný den, v říjnu 1586. První svědek vypověděl, že obžalovaný: „...mnou jest strčil a – **odpusťte et cetera** – abych ho v řit políbil, jestli mu se nemíním brániti.“¹²⁶ Svědkyně, která vydávala svědomí hned po něm, zreprodukovala stejný výrok obžalovaného takto: „a... [**račte odpustiti**] řekl: „*Polibte mne, když se nemíníš brániti*““¹²⁷ (zvýraznění D. O.) Jak vidíme, v prvním z nich máme opět do činění se svědomím, kde svědek vypovídá i sám o sobě. Snad bychom přítomnost prosby o prominutí mohli opět vysvětlit podobně, jako u prvního svědka, kterého zřejmě uvádělo do rozpaků vypovídat o tom, že šel na dvorek vykonat potřebu. Invektiva typu „polib mne v řit“ se v žatecké knize vyskytuje vícekrát, ovšem nikdy svědkové

---

123 Tamtéž, spor 189, sv. 1193 (tabulka s. 53).

124 „*Pite a prosím vás pro Pána Boha, že to v paměti míti budete, že jest mi... psanců nadal.*“ viz Svědectví, spor 93, sv. 616 (tabulka s. 33-34).

125 Svědectví, spor 199, sv. 1327 (tabulka s. 63).

126 Svědectví, spor 224, sv. 1367 (tabulka s. 66).

127 Tamtéž, spor 224, sv. 1368 (tabulka s. 67).

nepokládali za nutné se za její opakování omluvit, snad právě proto, že nebyla namířena přímo proti nim.

U druhého svědomí však narážíme na problém: slova „raďte odpustiti“ totiž písař dodatečně vyškrtl, což nás přirozeně vede k otázce, proč tak učinil. Mohl je samozřejmě vyškrtnout na žádost svědkyně samé – jak jsme zmínili v kapitole o mechanismu přijímání svědomí, písař měl svědkovi hotovou výpověď přečíst a zeptat se, zda si nepřeje něco opravit, doplnit či naopak vypustit. Co by v takovém případě mohlo svědkyni vést k tomu, aby písaře požádala o vyškrtnutí právě těchto slov, se ovšem můžeme jen dohadovat.

Další možné vysvětlení vychází z předpokladu, že svědkyně písaře o vypuštění dotyčných slov nežádala, nýbrž že jednal z vlastní iniciativy, což nás ovšem opět staví před otázku, z jakých pohnutek tak asi učinil. Nejjednodušší vysvětlení by představovala chyba zápisu – svědkyně nic takového neřekla, písař se však spletl a napsal tato slova ze setrvačnosti, protože je (ne přesně stejná, ale na stejném místě) použil předcházející svědek.¹²⁸ Při čtení svědomí jej pak na tuto roztržitost upozornila svědkyně, nebo si jí povšiml sám, ovšem v každém případě přebytečná slova odstranil. Na druhé straně, pokud svědkyně tuto omluvu vyslovila, jaký mohl mít písař důvod k tomu, aby ji vyškrtl?

Mimoto, odhlédneme-li na chvíli od tohoto problému, a předpokládáme-li prozatím, že tato omluva skutečně vyšla z úst svědkyně Doroty Jesenické, lze také spekulovat o tom, že ji vyslovila pod dojmem předchozího svědectví? Pokud by tomu tak skutečně bylo, znamenalo by to, že při přijímání těchto svědectví došlo k porušení zákona, podle něhož nesmí svědka při vydávání svědectví slyšet nikdo jiný, než on sám a písař (viz opět kapitolu o přijímání svědectví). Josef Klabouch se zmiňuje o tom, že nařízení zákoníku o utajení svědectví byla, zřejmě ve snaze o úsporu času, dodržována poněkud laxně,¹²⁹ a tak někde svědkové vypovídali hromadně, před ostatními svědky, kteří je mohli bez potíží slyšet. V (nepravděpodobném) případě, že se tato praxe uplatnila i v Žatci, mohlo by nás napadnout, že písař se mohl obávat, aby tato podobnost dvou svědectví, navíc v pro žatecká svědomí neobvyklé omluvné formulce, nevedla k podezření, že zanedbal stanovený postup. To všechno jsou ovšem pouhé spekulace, „jak to doopravdy bylo“ se už sotva dovíme.

Omluvné vsuvky se tedy v našem vyskytují před kletbami („*Pro Pána Boha, však v hrdlo lžeš!*“), výrazy z „anální“ kategorie („abych ho v řit políbil“) a slovy označujícími vyprazdňování („opravovali jsme se“). Pokud bychom však chtěli z těchto několika výjimek vyvodit, že přece jen existovaly výrazy, které se žatečtí obyvatelé šestnáctého století zdráhali

---

128 Viz tamtéž, spor 224, sv. 1368 (tabulka s. 67).

129 Klabouch, s. 327.

byť i jen opakovat, natožpak vyslovit z vlastní vůle, museli bychom konstatovat, že až na jeden případ (zaklínání se Božím jménem) za omluvné vsuvky zřejmě vděčíme určitým způsobem zvláštním okolnostem, jako například tomu, že terčem dotyčné urážky byl sám svědek. Za obvyklých okolností nečiní svědkům opakování všech možných urážek a nadávek žádné problémy.

Sabean se o motivaci württemberských úředníků k používání reverenčních formulek vyjadřuje v tom smyslu, že úředníci nechtěli působit obhrouble před představenými, jimž své protokoly posílali. Snad bychom mohli absenci většího množství reverenčních formulí v žateckých svědomích vysvětlit i tím, že se neposílala na žádná vyšší místa, ale sloužila jen pro potřeby rychtářského soudu. Troufám si domnívat se, že městský rychtář pro často univerzitně vzdělaného písaře nepředstavoval žádnou vrchnost či honoraci, jejíž sluch by si netroufal urazit pohoršlivými výrazy. Při pohledu na některé výpovědi se vnucuje otázka, zda tu nemohly jistou roli sehrát i úsporné důvody: zvláště některá svědomí jsou neslušnými výrazy natolik prošpikována, že by pro písaře bezpochyby bylo velmi únavné omlouvat se před každým z nich; navíc podle Sabeana (pokud vůbec lze jeho nálezy vztahovat na naše prostředí) v této době ještě neexistovaly ustálené, a tudíž ani zkrácené, formy reverenčních formulek (jako pozdější „c. v.“, tj. „cum venia“ v Sabeanově Württembersku). Mnohem pravděpodobněji ovšem působí vysvětlení, že omlouvat se za uvedení výrazů, které jsou přímým předmětem sporu, nebo v něm alespoň hrají jistou významnou roli (jako ve sporech o výtržnost), bylo považováno za zbytečné a nesmyslné.

Podle Sabeana bylo používání reverenčních formulek mocenským aktem ze strany písařů, kteří se jím snažili od „vulgárních“ venkovanů distancovat, dát na jevo svou civilizovanost, vyšší úroveň. Snad by to bylo možno vztáhnout na oněch několik málo žateckých svědků, v jejichž výpovědi se podobné formulky (ovšem v jiné podobě) zachovaly: tak jako se písaři distancují od obhroublých venkovanů, mohl se svědek distancovat od utrhače – ovšem za předpokladu, že tyto formulky do zápisu nevložil písař. Proti tomu ovšem mluví fakt, že v jiných jím přijatých svědomích se stejné výrazy vyskytují bez omluvy (viz tabulka).

Vypovídající svědek by také mohl mít zábrany reprodukovat obhroublosti před vzdělanou, kultivovanou osobou jako byl **písař**: vzdělání se těšilo vysoké prestiži a mnozí z žateckých radních písařů se mohli pyšnit dokonce univerzitními tituly nejen z univerzity pražské, ale i z vyhlášených evropských univerzit, jako byla např. z ta ve Wittenbergu, v Ženevě či Basileji. Pokud jde o naši knihu svědomí, univerzitní vzdělání je doloženo u čtyř ze

šesti písařů, jejichž rukou jsou svědectví v žatecké knize psána, přičemž tři z nich dosáhli titulu mistra.¹³⁰

Především však lze pozorovat zásadní rozdíl v přístupu úředníků k zapisovanému materiálu, včetně slov, která by mohla být pokládána za nízká, vulgární či pohoršlivá. Württemberské úředníky se od hrubých a neslušných výrazů distancují pomocí reverenčních formulek, v nichž lze podle Sabeana vidět jistou formu očištného rituálu s prvky exorcismu,¹³¹ ale také mocenská gesta, jimiž dávají najevo odstup svůj jakožto kultivovaných vzdělanců od neotesaných prostých venkovanů. Nic takového ovšem nelze vyčíst ze svědomí zapsaných žateckými písaři, kteří se nijak nezdráhají všechny nadávky a urážky zaznamenávat, aniž by projevíli potřebu vyjádřit svůj postoj. Vlastně lze říci, že někteří svědkové mají při svědčení o urážkách více zábran, než písaři – možná proto, že se se spory o čest, a tudíž i s hrubými výrazy a nadávkami setkávali tak často, že už je žádné urážky nemohly vyvést z míry. V každém případě o nich nelze říci, že by jakkoli dávali najevo odstup od svědků. Pokud bychom to chtěli zdůvodnit tím, že většinou nemají do činění s venkovany, ale s měšťany, je třeba podotknout, že ze zápisů nelze žádný rozdíl v přístupu k měšťanům a přespolním vyčíst (nepočítáme-li odlišnosti administrativního rázu, jako žádání vrchnosti o svolení a peníze „od chůze“).

ZÁVĚR

Ve své práci jsem se pokusila podat obraz verbálních urážek ve společnosti raněnovověkého města, jak jej zprostředkovávají knihy svědeckých výpovědí, pořízených pro potřeby městského soudu. Za tím účelem jsem co možná podrobně prostudovala knihu svědomí města Žatce z let 1580 až 1587, v níž se velká část svědectví váže právě ke sporům o urážku na cti. Stejně jako editor knihy Bohumír Roedl jsem na základě studia pramene usoudila, že písaři v souladu s Koldínovými Městskými právy zaznamenávali výpovědi svědků doslova, a že tudíž žatecká svědomí můžeme (samozřejmě s jistou dávkou opatrnosti) vnímat jako vzácný záznam slovního projevu lidí, kteří by jinak v písemných pramenech nezanechali žádnou stopu.

Pokusila jsem se také analyzovat v prameni nejhojněji zastoupené nadávky, především co do jejich mluvčích a „adresátů“, přičemž jsem si všimla zvláště toho, jak se liší jejich užívání mezi muži a ženami. Dospěla jsem přitom k závěru, že ačkoli nelze najít nadávku používanou výhradně muži či ženami, existují nadávky adresované výlučně jednomu pohlaví,

---

130 Svědectví, s. xl.

131 Sabean, s. 220.

a sice dvě z těch nejfrekventovanějších, „kurva“ vůči ženám (což jistě nikoho nepřekvapí) a „šelma“ (což již není tak samozřejmé) proti mužům - rozdělení, které velmi dobře ilustruje různé sociální role obou pohlaví.

Věnovala jsem se také místům, která sloužila nejčastěji jako jeviště hádek, rvaček a vůbec konfliktů o čest. V Žatci jimi byly, opět nijak překvapivě, především krčma a ulice, značné množství střetů se však odehrálo i jaksí mezi domem a ulicí, mezi osobou v domě a „vyzývatelem“ stojícím na ulici či kolemjdoucím. Všeobecně vzato se potvrdilo, že konflikt o čest se neobejde bez patřičného publika, bez veřejnosti.

Vyjádřila jsem se stručně také k otázce kategorizace nadávek a na závěr jsem se věnovala specifickému jevu tzv. reverenčních formulek neboli omluvných vsuvek používaných v úředních písemnostech před pohoršlivými výrazy; resp. jejich téměř úplné absenci v žateckých svědomích. Tuto absenci jsem zdůvodnila mj. odlišností prostředí a struktury i fungování úřadů královského města, jako byl Žatec, od úředního aparátu württemberského vévodství, jehož úředníci posílali protokoly na „vyšší místa“, jejichž představitelé nechtěli obhroublými výrazy urazit.

LITERATURA A PRAMENY

LITERATURA:

- R. van Dülmen: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Dokořán, Praha 2003.
- D. Garrioch: *Verbální urážky v Paříži 18. století*, in: P. Burke, R. Porter (ed.): *Sociální dějiny jazyka*, překlad Daniela Ošanová, nepublikováno, s. 54-68. Originál: D. Garrioch, *Verbal insults in eighteenth-century Paris*, in: P. Burke, R. Porter (eds.): *The Social history of language*, Cambridge 1987, p. 120-135.
- J. Klabouch: *Staré české soudnictví /Jak se dříve soudívalo/*, Orbis, Praha 1967.
- I. Němec, J. Horálek a kol.: *Dědictví řeči*, Panorama, Praha 1986.
- J. Holub, F. Kopečný: *Etymologický slovník jazyka českého*, Státní nakladatelství učebnic, Praha 1952, vydání 3., přepracované.
- B. Roedl (editor): *Svědectví z morového času. Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580-1587*, KLP, Praha 2003.
- D.W. Sabeau: *Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit*, in: *Historische Anthropologie* 4, 1996.

- J. Schwallerová: „*Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji*“. *Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, in: Kuděj 2006/1, stránky 26-45.
- A. Stejskal: *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551 - 1611)*, in: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. - 18. století), Muzeum Prostějovska, Prostějov, 1997, stránky 376-408.
- Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst : život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl druhý, Život veřejný mezi r. 1420-1620*, Matice Česká, Praha 1892.

PRAMENY:

- J. Jireček (editor): *Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou od Pavla Krystyana z Koldína*, Všehrd, Praha 1876, vydání 5.
- B. Roedl (editor): *Svědectví z morového času. Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580-1587*, KLP, Praha 2003.